

Čo je trieda pracujúcich?

V tomto seriáli sa bližšie pozrieme na pojem triedy. Cieľom bude odpovedať na otázku, kto dnes tvorí „triedu pracujúcich“ čiže „robotnícku triedu“. V prvých troch častiach predstavíme chápanie triedy, ktoré sa v niektorých dôležitých ohľadoch líši od toho, ktoré sa bežne používa. V štvrtej časti sa prostredníctvom štatistických údajov pozrieme na základnú štruktúru triedy pracujúcich na Slovensku.

1 Teoretické minimum

Keď sa povie „robotnícka trieda“ (*working class*) alebo „proletariát“, väčšina ľudí si zrejme predstaví baníka v prilbe so svietidlom, muža v zamastených montérkach, ktorý drží francúzsky kľúč, alebo žeriavničku z čiernobieleho filmového týždenníka. A skutočne: v sociológii sa príslušnosť k robotníckej triede niekedy vymedzuje na základe kombinácie faktorov, akými sú manuálna práca, nižší príjem, nanajvýš stredoškolské vzdelanie a nedostatok možností kariérneho postupu.

Popri robotníckej triede sa potom hovorí napríklad o strednej triede (*middle class*, teda zamestnanci alebo malí podnikatelia, ktorých práca je prevažne duševná, často majú vyššie ako stredoškolské vzdelanie a môžu vykonávať aj vyššie riadiace, resp. organizačné funkcie; nie vždy však majú vyšší príjem ako niektorí vysokokvalifikovaní príslušníci robotníckej triedy), vyššej triede (*upper class*, definovanej najmä na základe mimoriadne vysokého príjmu, rozsiahleho majetku, ale prípadne aj politického vplyvu a príslušnosti k elitným inštitúciám), ale aj nižšej triede (*lower class*, ktorá pozostáva z nekvalifikovaných pracovníkov v priemysle, poľnohospodárstve, ale najmä službách, často s nižším vzdelaním a podpriemerným príjmom) či vrstve deklasovaných (*underclass*, ktorá je dlhšie nezamestnaná alebo len veľmi nepravidelne zamestnaná a často je adresátom sociálnej pomoci a predmetom záujmu rôznych úradov).

1.1 Trieda a kultúrne vzorce

K týmto skupinám možno pomerne jednoducho priradiť kultúrne charakteristiky, ktoré korelujú s členstvom v nich. Príslušníci nižšej a robotníckej triedy chodia – ak vôbec – skôr do kina než do divadla, sledujú viac šport než ČT art, kupujú bulvárne noviny a pred chardonnay uprednostnia Corgoň. Stredná trieda nepovažuje čítanie za stratu času, takže film v pôvodnom znení s titulkami neprepína. Tuší, kto vyhral prezidentské voľby v Rakúsku a v obchode si spravidla skontroluje, či je olivový olej v nákupnom košíku lisovaný za studena. Horné vrstvy strednej triedy (právnici, akademici, majitelia či riaditelia väčších firiem) považujú vysokoškolské vzdelanie za samozrejmú, ohŕňajú nos nad Coelhom a väčšinu spoločnosti pod sebou tajne považujú za málo učenlivých alebo málo snaživých, ak nie priamo za primitívov. Vyššia trieda sa vyznačuje najmä tým, že o nej vieme pomerne málo, pretože je nepočetná, žije za vysokými múrmi a vozí sa v autách s tmavými sklami.

Cieľom takýchto koncepcií triedy je klasifikovať členov spoločnosti do jednoznačne odlišiteľných skupín podľa súborov určitých znakov. Neočakáva sa pritom, že každý príslušník triedy bude spĺňať všetky jej znaky. Je pomerne bežné, že členovia jednej triedy sa usilujú imitovať kultúrne znaky tých nad nimi. Podstatné však je, či jednotlivec spĺňa väčšinu znakov, charakteristických pre určitú triedu, prípadne aspoň tie, ktoré sa považujú za rozhodujúce (obvykle tie ekonomické). Ľudí, ktorí nepracujú a nepatria ani k dlhodobu nezamestnaným (deti, študenti, dôchodcovia), možno zaradiť podľa postavenia ich rodičov, resp. podľa ich niekdajšieho postavenia.

Koncepcie triedy zvyčajne pripúšťajú sociálnu mobilitu, ale ich cieľom je vždy výlučné zaradenie. Člen robotníckej triedy sa v priebehu rokov síce môže vypracovať na príslušníka strednej triedy (a naopak), ale ak je niekto príslušníkom robotníckej triedy, nemôže zároveň patriť k strednej triede (a naopak). Ďalším cieľom sociologických koncepcií triedy je, aby klasifikácia bola vyčerpávajúca: mala by umožňovať rozdeliť celú spoločnosť do vymedzených skupín.

Podbné chápanie triedy môže mať svoje opodstatnenie pri skúmaní životného štýlu, sociálnej mobility či príjmových nerovností, ale tu ho nebudeme používať.

1.2 Trieda a spoločenská reprodukcia

Keď budeme hovoriť o robotníckej triede (triede pracujúcich, pracujúcej triede), nepôjde nám (len) o skupinu ľudí, ktorá sa živí manuálnou prácou, ba dokonca ani (iba) o ľudí, ktorí sú zamestnaní za mzdu. Nebude pre nás prvoradé, či má niekto výučný list, magisterský titul alebo atestáciu z pediatrie. Rovnako nás nebude zaujímať, či

súťaž v jedení párkov považuje za výborný nápad, prejav úpadku civilizácie, alebo čosi, k čomu sa treba ironicky prihlásiť a vymedziť sa tak voči snobom.

Pojem triedy tu budeme chápať ako nástroj, pomocou ktorého sa možno čosi dozvedieť o tom, akým spôsobom sa „reprodukuje“ určitá spoločnosť.

1.2.1 Reprodukcia

Reprodukciou máme na mysli proces, ktorý prebieha v každej spoločnosti a zabezpečuje, že spoločnosť zo dňa na deň či z roka na rok prežíva, prípadne dokonca expanduje. Na to, aby akákoľvek spoločnosť prežila, musí predovšetkým uspokojovať potreby svojich členov. Tie sú veľmi rozmanité (od základných, ako je jedenie, pitie či ošatenie, až po tie „najjemnejšie“, napríklad intelektuálne či estetické potreby) a historicky sa menia (dnešného Európana napríklad neuspokojí jedenie surového mäsa, s výnimkou gurmánskych pochúťok). Aby členovia akejkoľvek spoločnosti mohli uspokojovať svoje potreby, musí sa v spoločnosti pracovať. Treba vyrobiť materiálne aj nemateriálne statky (máme tu teda na mysli aj služby), ktoré majú schopnosť uspokojovať potreby, resp. také statky, ktoré sú potrebné pri výrobe týchto statkov. Ak napríklad chceme uspokojovať hlad pomocou pšeničného chleba, treba ho napiecť, na čo musí byť k dispozícii (okrem iného) pšenica, na dopestovanie ktorej zase potrebujeme (okrem iného) kombajny, ktoré treba poskladať z oceľových dielov, na výrobu ktorých potrebujeme železnú rudu, pri ťažbe ktorej sa zase používajú iné stroje a tak ďalej. Pravda, všetky suroviny a hotové produkty treba skladovať, prepravovať atď., a každý jednotlivý proces výroby treba naplánovať, zorganizovať, riadiť atď.

To však neznamená, že *všetci* musia pracovať. Nakoniec, niektorí ľudia ani nemôžu (napr. starí, chorí). Našťastie, množstvo vyrobených statkov závisí od dĺžky a intenzity práce, (t. j. koľko hodín sa pracuje a aké veľké úsilie sa pritom vynakladá), od toho, aké účinné sú prostriedky (napr. stroje), ktoré sa vo výrobe používajú, a tiež od organizácie pracovnej činnosti (napr. či sú zložité činnosti rozdelené na množstvo jednoduchých). Stačí teda, ak istá časť spoločnosti pri danej dĺžke, intenzite, technológii a organizácii výroby dokáže svojou prácou vyrobiť dosť bohatstva na zachovanie seba samej, ako aj ostatných členov spoločnosti.

1.2.2 Spoločenské vzťahy reprodukcie

Z toho všetkého je zrejmé, že ľudia v procese reprodukcie vstupujú do určitých spoločenských vzťahov. Napríklad: aby sa pšenica dostala do mlyna, kde ju zomelú na múku, musí jej výrobca (alebo niekto iný, kto z nejakých dôvodov disponuje zožatou

pšenice) vstúpiť do priameho či nepriameho spoločenského vzťahu s výrobcom múky (alebo niekým iným, kto disponuje mlynom). Môžeme si predstaviť veľmi rôznorodé podoby tohto vzťahu. Pestovateľ môže mlynárovi pšenicu bezodplatne darovať alebo ju vymeniť za niečo iné, čo mu mlynár ponúkne. Alebo ju za peniaze predá obchodníkovi a potom je to už jeho starosť, aby pre ňu našiel nejakého kupca (napríklad mlynára). Každý z týchto príkladov by sme mohli rôzne spresňovať a rozširovať, prípadne uvažovať aj o tom, ako sa osivo dostalo k pestovateľovi pšenice, kto postavil mlyn, kto vyrobil kombajny, na základe akého vzťahu sa finálny produkt, teda pšeničný chlieb, dostane k tomu, kto ho spotrebuje atď. Podstatné teraz je, že reprodukcia zahŕňa aj neustály vznik (resp. zánik) rôznych spoločenských vzťahov medzi ľuďmi.

Tieto vzťahy sa však netýkajú len otázky, ako sa výrobky a služby dostávajú od výrobcu k spotrebiteľovi, ale aj otázky, ako je zorganizovaná a rozdelená samotná práca. Ak sa pozrieme do dejín, nájdeme najrôznejšie spôsoby, akými spoločnosti na tieto otázky odpovedali, t. j. ako riešili „problém reprodukcie“. Jednotlivé typy spoločností môžeme dokonca rozlišovať podľa toho, aký druh vzťahu hrá hlavnú úlohu v ich reprodukcii.

Napríklad európsky feudalizmus si veľmi zjednodušene môžeme predstaviť takto: šľachta vlastní pôdu, ku ktorej patria aj nevoľníci alebo poddaní. Tí vyrábajú poľnohospodárske produkty (vrátane živočíšnych), z ktorých si časť nechávajú (na vlastnú spotrebu a, najmä v neskoršom období, na výmenu za výrobky, ktoré sami nedokážu vyrobiť) a časť musia pravidelne odovzdávať (pod hrozbou násilia) šľachte v podobe naturálnych dávok. Šľachta teda žije z produktu práce poddaných a zároveň z neho živí tých, ktorých úlohou je prinútiť poddaných k práci (násilím, ako v prípade drobnej šľachty a drábov, alebo kázaním, ako v prípade kňazov). Výsledkom práce poddaných teda nie je len to, že sa vyrobí určité množstvo užitočných vecí (alebo služieb), ale tiež to, že sa *reprodujú* jednak samotní poddaní (zo svojej vlastnej práce), jednak šľachta a všetci tí, ktorí vynucujú prácu poddaných (z inej časti práce poddaných). Práca poddaných teda zachováva aj rozdelenie úloh v spoločnosti, ktoré na nasledujúcu generáciu prechádza dedením.

1.2.3 Trieda a výrobné vzťahy

Slovom, výsledkom práce poddaných je aj *reprodukcia spoločenského vzťahu poddanstva*, ktorý je dominantným výrobným vzťahom v tomto type spoločnosti. Tento vzťah sa zakladá na tom, že poddaní sú hrubou silou prinútení pracovať nad rámec vlastných potrieb (stíhajú zabezpečovať aj reprodukciu iných členov spoločnosti), vďaka čomu šľachta a cirkev nemusia pracovať a môžu sa venovať rôznym vznešenejším činnostiam (štátnictvu, výbojom, vydržiavaniu dvora, teológii, prenasledovaniu

kacírov atď.). Hovoríme, že poddaní vykonávajú *nadprácu* a vytvárajú *nadprodukt*, ktorý sa im (prostredníctvom násilia alebo hrozby násilím) odníma a z ktorého žije šľachta, resp. cirkev. Pracovný čas poddaných (presnejšie, ich nadpráca) vytvára voľný čas pre šľachtu a cirkev. Preto hovoríme, že poddaní sú *vykorisťovaní*. Za pozornosť tiež stojí tento fakt: ak sa má takáto spoločnosť zachovať, musí množstvo výrobkov, ktoré si poddaní môžu nechať, stačiť na to, aby prežili. Predstavme si, že pestujú pšenicu; potom si musia nechať jednak časť, ktorú sami skonzumujú, jednak ďalšiu časť, ktorú neskôr použijú ako osivo. Ak bude šľachta na poddaných príliš tlačiť a vezme im priveľkú časť pšenice, môže tým koniec-koncov ohroziť aj svoju vlastnú existenciu. Na druhej strane je v záujme poddaných, aby si ponechali čo najväčšiu časť celého produktu, resp. aby čas, ktorý musia stráviť výrobou nadproduktu, bol čo najkratší. Záujmy poddaných a šľachty sú prinajmenšom v tomto ohľade protikladné.

Ak proces spoločenskej reprodukcie považujeme za rozhodujúci na pochopenie toho, ako určitá spoločnosť funguje, tak je užitočné rozlišovať spoločenské skupiny podľa toho, akú úlohu hrajú v tomto procese. Presnejšie, podľa toho, aký je ich vzťah k nadproduktu a nadpráci. V našej karikatúre feudalizmu si môžeme všimnúť jednu skupinu (poddaných), ktorá je prinútená vykonávať nadprácu a vyrábať nadprodukt, a inú skupinu (šľachtu), ktorá sa o svoju vlastnú reprodukciu nemusí starať, pretože disponuje (na základe privilégií, ktoré dokáže vynucovať násilím) nadprácou a nadproduktom prvej skupiny.

Pravda, v tejto spoločnosti žijú aj ďalšie skupiny ľudí, ktorých postavenie a vzťah k nadproduktu by sme mohli skúmať. Aj samotná šľachta je vnútorne štruktúrovaná a delí sa na rôzne vrstvy. Keďže však všetok nadprodukt (alebo jeho veľkú väčšinu) vyrábajú poddaní a všetkým nadproduktom (alebo jeho veľkou väčšinou) disponuje šľachta, budeme považovať tieto dve skupiny za také, ktoré hrajú rozhodujúcu úlohu v reprodukcii tejto spoločnosti. Budeme im hovoriť „triedy“ a poddanstvo budeme označovať ako „triedny vzťah“. Tento vzťah je „antagonistický“, lebo, ako sme videli, záujmy poddaných a šľachty sú vo vzájomnom konflikte. Podobne by sme v prípade iných spoločností mohli hovoriť o triednom vzťahu otroctva a triedach, ktoré to-muto vzťahu zodpovedajú. Mohli by sme si tiež predstaviť spoločnosť (napr. nejaký indiánsky kmeň), v ktorom sa takéto rozlíšenie nedá urobiť.

Všimnime si, že pri rozlišovaní týchto tried nie je dôležité, aké sú ich kultúrne zvyky či životná úroveň. Na to, aby bol niekto v pozícii vykorisťovaného (v tom chápaní, ktoré tu používame), nemusí živiť a čeliť existenčným problémom. Samozrejme, poddaní či otroci boli zväčša negramotní, venovali sa takmer výlučne manuálnej práci a ich životná úroveň bola skôr nízka, ale to tu nie je rozhodujúce. Rovnako tu nie je cieľom navrhnuť vyčerpávajúcu klasifikáciu celej spoločnosti. Všimame si tu len postavenie kľúčových skupín v procese reprodukcie. Ich ostatné charakteristiky považujeme za sprievodné (a možno aj premenlivé) dôsledky tohto procesu a ostatné

spoločenské skupiny považujeme za vedľajšie voči tomuto procesu či „odvodené“ od neho.

2 Kapitalizmus a reprodukcia

V kapitalizme funguje spoločenská reprodukcia úplne inak než vo feudalizme, hoci v jednom základnom znaku sa podobajú. Začnime opäť zjednodušenými príkladmi.

Ak sa opýtame, ako sa dnes chlieb dostane k spotrebiteľovi či ako sa múka dostane do mlynu, odpoveď je jasná: kúpou a predajom na trhu. Veľkú väčšinu statkov a služieb, pomocou ktorých uspokojujeme potreby, získavame prostredníctvom trhu, kde sa tieto tovary vymieňajú za peniaze. Tým sa kapitalizmus líši od všetkých predchádzajúcich typov spoločností, pretože trhová výmena v nich hrala vedľajšiu úlohu (napr. pri získavaní nedostatkových, nie nevyhnutných statkov; v medzinárodnom obchode; alebo bol prístup na trh obmedzený len na isté vrstvy spoločnosti), alebo sa objavovala len príležitostne (napr. naturálna výmena pri obradných stretnutiach cudzích kmeňov).

Na trhu sa však neobjavujú len hotové výrobky, ale aj pracovná sila.¹ Výroba väčšiny statkov v kapitalizme funguje tak, že ľudia, ktorí majú k dispozícii peniaze, kupujú na trhu jednak veci, potrebné na výrobu iných vecí (napr. suroviny, nástroje, priestory), jednak pracovnú silu. Kombináciou týchto dvoch druhov tovarov (napr. tým, že sa surovina spracuje) vzniká nový tovar, ktorý sa predá. Samozrejme, celá táto operácia sa podstupuje preto, lebo medzi sumou, ktorá sa získa predajom hotového výrobku, a sumou, ktorá bola pôvodne potrebná na kúpu surovín atď. a pracovnej sily, je rozdiel. Ide o rozdiel medzi výnosmi a nákladmi. Tomuto rozdielu budeme hovoriť „zisk“ a proces, ku ktorému dochádza pri výrobe, budeme nazývať „zhodnotenie“ pôvodnej investície.²

V princípe ktokoľvek, kto disponuje potrebnou sumou peňazí, si môže kúpiť pracovnú silu (presnejšie by bolo hovoriť o jej *prenajatí* na dohodnutý čas, keďže pracovná

¹ V skutočnosti medzi oboma faktmi – teda medzi faktom, že na trhu sa predáva a kupuje pracovná sila, a faktom, že na trhu sa predáva a kupuje veľká väčšina všetkých statkov – existuje priama súvislosť. To druhé je možné vďaka tomu prvému. Vysvetlovaním, prečo je to tak, sa tu nebudeme zdržovať.

² Samozrejme, bolo by treba vysvetliť, ako je niečo také vôbec možné – kde sa berie rozdiel medzi hodnotou nových tovarov a hodnotou pracovnej sily a surovín. To by nás však napokon priviedlo k otázke, čo je vôbec (ekonomická) hodnota a odkiaľ sa berie, a príliš by sme sa vzdialili od otázky, ktorá nás tu zaujíma, t. j. čo je pracujúca trieda. Preto sa tu tiež nezaobráame otázkou, aký je rozdiel medzi ziskom a nadhodnotou, nepoužívame pojmy ako absolútna a relatívna nadhodnota atď. Striktný pohľad hovorí proti takémuto oddeľovaniu teórie tried v kapitalizme od teórie hodnoty a v budúcnosti snáď tento prehrešok odčiníme.

sila sa „navždy“ kupuje len v prípade otrokov), všetky ďalšie potrebné tovary (suroviny atď.) a pustiť sa do zhodnocovania pôvodnej sumy. To však predpokladá, že tejto pracovnej sily je na trhu dostatok. Musí existovať pomerne veľká skupina ľudí, ktorí sú ochotní predávať svoju pracovnú silu. Povedané inak, musí tu byť pomerne veľká skupina ľudí bez peňazí, ktoré by sami mohli zhodnocovať, resp. bez ľahkého prístupu k nejakým zdrojom, z ktorých by sa mohli sami užiť. Tento bod stojí za zdôraznenie: existencie kapitalizmu nie je možná bez toho, aby zároveň existovala skupina ľudí, ktorí sú odkázaní na predaj pracovnej sily.

Títo majitelia pracovnej sily dobrovoľne (a na základe pracovnej zmluvy) pristupujú na to, aby niekto použil ich pracovnú silu vo výrobe statkov alebo služieb.³ Za to dostávajú mzdu, ktorá im umožňuje uspokojovať potreby – prinajmenšom natoľko, aby dokázali prežiť a boli schopní ďalej ponúkať pracovnú silu v primeranej kvalite. Na rozdiel od poddaných v našom predchádzajúcom príklade si teda neponechávajú časť produktu, ktorý sami vyrobia (tak by to bolo v prípade, ak by ich zamestnávateľ platil v naturáliách). Namiesto toho dostávajú poukážky (peniaze), za ktoré si môžu na trhu kúpiť akýkoľvek produkt. Ale tak ako v prípade poddaných, aj tu platí, že množstvo produktov, ktoré si majitelia pracovnej sily môžu privlastniť (kúpiť na trhu za mzdu), nesmie nadhlo klesnúť pod úroveň, ktorá umožňuje ich sebazáchovu – to by nakoniec priviedlo do ťažkostí aj samotných zamestnávateľov. Samozrejme, v záujme majiteľov pracovnej sily je, aby si za svoju prácu mohli privlastniť čo najväčšiu časť celkového produktu (a uspokojiť maximum potrieb). Na druhej strane, čím viac si privlastňujú majitelia pracovnej sily, tým menej zostáva pre zamestnávateľa v podobe zisku. Skrátka, čím väčšie sú náklady, tým menší je rozdiel medzi výnosmi a nákladmi. Medzi oboma stranami je teda napätie už pri uzatváraní pracovnej zmluvy, ktoré pokračuje aj v samotnej výrobe a týka sa všetkých podmienok práce (výška odmeny, dĺžka pracovného času, intenzita práce, ochrana zdravia, fyzický a duševný komfort pri práci atď.).

2.1 Robotnícka trieda a kapitalistická trieda

Podobnosť s naším zjednodušeným feudalizmom spočíva teda v tom, že aj tu máme dve skupiny ľudí (majiteľov pracovnej sily a majiteľov peňazí, ktorí ich zamestnávajú) s rozličným vzťahom k nadpráci a nadproduktu.⁴ Tá prvá vykonáva nadprácu (vo

³ „Pracovná zmluva“ pritom môže zastupovať veľmi rôznorodé právne vzťahy: nemusí ísť len o pracovný pomer. Aj „samostatne zárobkovo činné osoby“ môžu byť *de facto* v postavení robotníka, hoci *de iure* sú živnostníci. Podobne pri brigádach a dohodách o vykonaní práce, zmluve o dielo a ďalších úpravách.

⁴ Keď ďalej hovoríme v súvislosti s kapitalizmom o nadprodukte, máme vždy na mysli len také tovary (čiže statky a služby, ktoré sa predávajú na trhu), ktoré sa vyrábajú s cieľom zhodnotiť pôvodnú

fabrike, v kancelárii, v kuriérskej službe, v jazykovej škole, v tlačiarňi, v hudobnom štúdiu...) a vytvára nadprodukt, ktorým disponuje tá druhá. Zároveň sme si všimli, že ich záujmy, pokiaľ ide o rozdeľovanie produktu (a nadproduktu), sú protikladné. Tieto skupiny sú teda triedami a ich vzťah je triednym vzťahom. Prvú budeme nazývať „robotníckou triedou“, „triedou pracujúcich“ či „proletariátom“, tú druhú „kapitalistickou triedou“, „triedou kapitalistov“ či „buržoáziou“.⁵ Samotný vzťah medzi nimi je „kapitál“ alebo „kapitálový vzťah“.

Oproti predchádzajúcemu príkladu je tu niekoľko podstatných rozdielov. Po prvé, na to, aby fungovala reprodukcia, tu nie je potrebné násilie ani hrozba násilím. Pracujúci dobrovoľne predáva svoju pracovnú silu, pretože si vie spočítať, čo by to preňho znamenalo, ak by ju nepredával. Pozícia kapitalistov tu nie je výlučne určená dedičnými privilégiami, takže aspoň „v princípe“ sa každý môže stať kapitalistom. Na to, aby v kapitalizme niekto mohol disponovať cudzou nadpracou (resp. jej výsledkami, nadproduktom), nie je potrebný šľachtický titul ani vojenské zásluhy – stačia peniaze.

Po druhé, cieľom šľachty bolo predovšetkým udržať si vysoký životný štandard, môcť financovať príležitostné vojnové výpravy, vydržiavať dvor atď. Existovala tu teda istá horná hranica nadpráce, ktorú bolo treba prekročiť len v krízových obdobiach (vojny, epidémie a pod.). Povedané inak, šľachta síce vyvíjala tlak na poddaných, aby produkovali, ale jej „hľad po nadpráci“ mal určité obmedzenia, ktoré boli dané rozsahom potrieb samotnej šľachty. Preto v tejto spoločnosti (ako aj vo všetkých predkapitalistických spoločnostiach) neexistoval systematický tlak na zvyšovanie produktivity. Zásadnejšie technologické prevraty, napríklad v obrábaní pôdy, boli veľmi zriedkavé.

2.1.1 Konkurencia medzi kapitalistami a medzi robotníkmi

V kapitalizme, naopak, taký systematický tlak existuje; vytvára ho konkurencia medzi samotnými kapitalistami. Prvoradým cieľom jednotlivého kapitalistu vôbec nie je uspokojovať vlastné potreby (hoci to tiež musí robiť), ale udržať svoj podnik v konkurencii s ostatnými. Súperí s nimi o spotrebiteľov, dodávateľov, ako aj o pracovnú silu (k čomu sa ešte dostaneme). Aby to dokázal, usiluje sa získať čo najväčší podiel na trhu a čo najpriaznivejšiu mieru zhodnotenia investície (t. j. podiel zisku a nákladov

investíciu. Za nadprodukt možno z iného hľadiska považovať aj iné produkty práce, ale tu sa nimi nebudeme zaoberať.

⁵ Termín „proletariát“ pochádza z čias antického Ríma; označovali sa ním občania, ktorí neboli otroci, no zároveň nevlastnili väčší majetok. „Proletarius“ doslova znamená „ten, kto má (len) deti“. Slovo „buržoázia“ pochádza z francúzštiny a pôvodne označovalo mešťanov – remeselných majstrov a kupcov.

na jeho dosiahnutie). Jedným zo základných prostriedkov na to je cenová konkurencia. Tá ho môže tlačiť k znižovaniu miezd (čím sa znížia náklady, takže vzrastie rozdiel medzi výnosmi a nákladmi), resp. k predlžovaniu pracovného času (čím sa zväčší objem produkcie, a pri nezmenenej mzde aj objem nadproduktu) či zvyšovaní intenzity práce (čím sa zväčší objem produkcie pri nezmenenom celkovom pracovnom čase).

Tieto opatrenia však majú svoje hranice (robotníci budú živiť a v dlhodobom horizonte sa stanú nepoužiteľnými, alebo odídu za vyššími mzdami či kratším pracovným časom a lepšími podmienkami). Ďalšou stratégiou je preto zvyšovanie produktivity tým, že sa mení organizácia práce a zavádzajú sa technologické zlepšenia. Príkladom prvého opatrenia je situácia, keď sa na základe analýzy stanoví presné pohyby, ktoré treba pri práci vykonávať, aby sa ušetrilo čo najviac času. Alebo sa práca, ktorú vykonáva jeden kvalifikovaný robotník, zjednoduší a rozdelí medzi viacero nekvalifikovaných robotníkov, čím sa jednak zrýchli práca, jednak môžu klesnúť náklady na mzdy, keďže nekvalifikovaní robotníci sú lacnejší. Cieľom technologických zlepšení je zrýchliť prácu (t. j. skrátiť čas potrebný na výrobu jedného kusu výrobku alebo obsluhu jedného zákazníka) či nahradiť kvalifikovaného, napríklad remeselného robotníka, nekvalifikovaným operátorom stroja, prípadne úplne nahradiť živého zamestnanca lacnejším, resp. účinnejším strojom. Tieto opatrenia tiež umožňujú zvyšovanie miezd (napr. na prilákanie spoľahlivejšej či kvalifikovanejšej pracovnej sily, na udržanie tej existujúcej, resp. ako odpoveď na neustále požiadavky zamestnancov), pri ktorom kapitalista nijako netratí, pretože úmerne ich zvýšeniu môže rásť aj nadprodukt. Dokonca môže rásť rýchlejšie než rastú mzdy: životná úroveň robotníkov sa vtedy síce zvyšuje, ale ešte viac rastie bohatstvo, ktoré produkujú pre kapitalistu.

Kapitalisti teda neustále súperia medzi sebou, čo ich núti meniť charakter samotného výrobného procesu, a tým meniť aj charakter robotníckej triedy (jej vzdelanosť a kvalifikáciu, jej zručnosti a schopnosti, jej životnú úroveň a spotrebné návyky). Niekedy sa to nazýva zmenou *technického zloženia* (kompozície) robotníckej triedy.⁶

Súťaž prebieha aj vnútri triedy pracujúcich. Jednotliví robotníci súperia o voľné pracovné miesta. Čím intenzívnejšie je toto súperenie (čím menej je pracovných miest v pomere k pracovnej sile, ktorá hľadá uplatnenie), tým väčší je tlak na mzdy smerom nadol (a naopak) a tým horšie pracovné a životné podmienky sú pracujúci ochotní prijať. Tak ako v každej súťaži, ani tu nemôžu byť všetci víťazmi. Navyše, už sme spomenuli, že v dôsledku konkurencie medzi kapitalistami dochádza k nahrádzaniu

⁶ Tieto zmeny však nemusia byť len výsledkom konkurenčného tlaku zvonka. Môže ísť aj o reakciu na požiadavky či boje pracujúcich – napríklad v tom zmysle, že zavedením novej technológie kapitalista zmení podmienky na pracovisku tak, že sa na ňom zamestnanci budú môcť ťažšie organizovať (prípadne vďaka novej technológii priamo prepustí „problémových“ zamestnancov).

živých zamestnancov strojmi. Samozrejme, nie všetkých a nie navždy. Prepusteným robotníkom, ktorí sa stali nadbytočnými, však vždy istý čas trvá, kým si znova nájdú prácu. Celá robotnícka trieda je teda neustále v pohybe a istá jej časť je vždy mimo práce. Znie to paradoxne, ale súčasťou robotníckej triedy sú vždy aj nezamestnaní. Tvoria akúsi „rezervu“, ktorá je schopná pokrývať zvýšený dopyt kapitalistov po pracovnej sile (v obdobiach rastu) a zároveň funguje ako brzda rastu miezd. Patria k nej tí, ktorí práve aktívne hľadajú prácu, ale napríklad aj tí, ktorí sú zatiaľ nedostatočne zamestnaní (napríklad pracujú len na čiastočný úväzok, lebo na trhu nenašli celý). Niekedy sa hovorí o „priemyselnej rezervnej armáde“, ale nejde tu len o „priemysel“ v úzkom zmysle slova.

2.2 Komplikácie

Videli sme, že robotnícka trieda je charakteristická tým, že vytvára nadprodukt, ktorý si na základe pracovnej zmluvy legálne privlastňuje kapitalistická trieda. To je kapitálový vzťah. Keď niekto upečie tortu na rodinnú oslavu, jeho činnosť sa odohráva mimo kapitálového vzťahu. Torta tu nie je ani len tovarom – nepredáva sa a nikto ju nekupuje. Keď niekto upečie tortu a predá ju susedovi alebo cudziemu človeku na ulici, takisto sa sa celá vec odohráva mimo kapitálového vzťahu. Torta síce je tovarom, ale ten, kto ju predáva, nedisponuje cudzou nadpracou (upiekol ju predsa sám). Ten, kto ju kupuje, to nerobí s cieľom predať ju so ziskom, ale s cieľom spotrebovať ju. Kúpa je preňho výdavkom (presne tak, ako keď si tortu kúpi v cukrárni), ktorého cieľom je spotreba, a nie investíciou, ktorej cieľom by bolo zhodnotenie. Keď si niekto v cukrárni objedná koláč na rodinnú oslavu, vo vzťahu k zamestnancom cukrárne takisto nevystupuje ako kapitalista. Je jednoducho zákazníkom: nekupuje pracovnú silu, ale hotový výrobok. Kapitalistom je tu majiteľ cukrárne, pre ktorého je prevádzka tohto podniku spôsobom, ako zhodnocovať svoje peniaze. V pomere k nemu sú zamestnanci cukrárne robotníkmi, predávajú mu svoju pracovnú silu a on disponuje ich nadpracou.

Lenže veci nie sú vždy také jednoduché. Čím zložitejší je výrobný proces, tým ťažšie je povedať, ktorý robotník sa akou mierou podieľa na výrobe nadproduktu a tým aj na zhodnocovaní. Je tiež veľa takých kapitalistov (najmä v stredných, malých a mikropodnikoch), ktorí sa sami podieľajú na výrobe. Buď tým, že ju plánujú a organizujú (napr. majiteľ cukrárne vymýšľa recepty), alebo tým, že sa priamo zúčastňujú výroby statkov alebo služieb (majiteľ cukrárne pracuje ako hlavný cukrár). Popri samotnej výrobe tovarov si fungovanie kapitalistického podniku vyžaduje aj množstvo ďalších činností, ktoré síce neprispievajú k zväčšovaniu celkového bohatstva spoločnosti, ale za daných okolností sú nevyhnutné a môžu prispievať k znižovaniu nákladov. Treba napríklad viesť účtovnú evidenciu, dozerať na pracovníkov, aby naozaj pracovali,

strážiť sklad, hľadať dodávateľov a odberateľov, pripravovať reklamu, komunikovať s bankou...

Niektoré z týchto činností robí v menších podnikoch spravidla kapitalista. Čím je podnik väčší a čím komplikovanejšie sa stáva jeho riadenie, tým viac je pravdepodobné, že sa na tieto činnosti vytvoria samostatné oddelenia (účtovné, obchodné, marketingové, bezpečnostné...), resp. samostatné pracovné pozície (sekretariát, vrátnik, recepcia...). Napríklad v priemyselných podnikoch nájdeme najnižší manažment, ktorý sčasti dozerá a trestá, sčasti riadi a pracuje alebo v prípade potreby aspoň zaskakuje; nižší až stredný manažment, ktorý riadi a organizuje prácu priamo v dielni či na linke; vyšší manažment, ktorý má na starosti celé oddelenie alebo viac oddelení; topmanažment, ktorý sa často prekrýva s kapitalistami a rozhoduje o dlhodobom rozvoji podniku, reprezentuje ho navonok, rokuje s veľkými obchodnými partnermi, akcionármi atď. Aj samotný kapitalista môže byť v pozícii zamestnanca (napr. ako generálny riaditeľ), pričom si jednak vypláca mzdu (plat riaditeľa), jednak disponuje ziskom firmy (zisk kapitalistu).⁷

Celková práca sa tu rozptyľuje do tej miery, že o jednom zamestnancovi je ťažké povedať, čo vlastne svojou prácou vytvára, a či jeho činnosť spočíva (alebo nespočíva) výlučne v tvorbe nadproduktu. V jednej pozícii sa môžu kombinovať „produktívne“ činnosti, ktoré priamo prispievajú k tvorbe nadproduktu, s „neproduktívnymi“ činnosťami, ktoré síce môžu byť nevyhnutné na fungovanie podniku, ale sú „nevyhnutným zlom“ a neprispievajú k zhodnocovaniu investície. Celé časti celkovej práce sa tiež môžu osamostatniť v tom zmysle, že podnik napríklad zruší účtovné oddelenie a nechá svoje účtovníctvo spracúvať u špecializovanej firmy. To isté možno urobiť aj so zamestnancami výroby tým, že sa výroba „outsourcuje“ a firma si ponechá len dizajn a plánovanie produktov.

Oproti nášmu príkladu feudalizmu (veľmi zjednodušenému, pripomíname) sú tu vzťahy omnoho komplikovanejšie. V prípade poddaného sme vedeli ľahko rozlíšiť, kedy pracuje na seba a kedy pracuje na panskom, resp. akú časť produktu si ponecháva a akú odovzdáva. Teraz vidíme len neprehľadnú masu ľudí s rôznou výškou mzdy, odlišnou kvalifikáciou či náplňou práce. Len čo vojde do budovy podniku, z budovy začnú vychádzať tovary. Keď sa predajú, tak sa tá časť zisku, ktorá sa znova neinvestuje do podniku, rozdelí medzi rovnako neprehľadnú masu členov topmanažmentu (napríklad v podobe akcií, opcií a pod.), akcionárov (medzi ktorými však môžu byť aj robotníci, ktorí pracujú v tomto či inom podniku, prípadne dôchodkové fondy, ktoré im strážia úspory!), banky a ďalších veriteľov a (v podobe daní a odvodov) aj štát.

⁷ Z toho je tiež zrejmé, že zisk podniku nie je jednoducho „mzdou“ kapitalistu za činnosti, ktoré vykonáva pri jeho riadení.

Vidíme preto, aké lákavé sú koncepcie triedy, ktoré by do tohto zmätku chceli vniesť poriadok tým, že stanovujú jasné rozdelenie podľa výšky mzdy, podľa kvalifikácie alebo podľa toho, či je práca prevažne manuálna, alebo duševná. Lenže ak chceme porozumieť úlohe určitých skupín ľudí v spoločenskej reprodukcii, nijako si tým nepomôžeme. Pri každom z týchto rozdelení by nám do jednej skupiny mohli spadnúť tí, ktorí sa podieľajú na zhodnocovaní, aj tí, ktorí sa na ňom nepodieľajú. Je to tak aj preto, lebo tvorcom nadproduktu je dnes „kolektívny robotník“ a jednotliví zamestnanci sú jeho „orgánmi“. Na druhej strane jasne vidíme, že koncepcia triedy, ktorá za správne východisko považuje proces reprodukcie, sa nehodí na „škatuľkovanie“ obyvateľstva do jasne oddelených kategórií.

2.2.1 Neproduktívna práca a vykorisťovanie

Navyše, aj tí, ktorých práca je celkom neproduktívna v tom zmysle, že sa buď vôbec nepodieľajú na zväčšovaní bohatstva (v zmysle výroby užitočných statkov a služieb), alebo sa na ňom síce podieľajú, ale zároveň neprispievajú k zhodnocovaniu niečích peňazí, môžu byť vykorisťovaní. Ich práca je pre kapitalistu prostriedkom na to, aby si privlastnil nadprodukt alebo nejakú jeho časť. Oni sami síce tento nadprodukt nevytvárajú, ale umožňujú jeho vytváranie či privlastňovanie tým, že vykonávajú rôzne vedľajšie činnosti (napr. vedú účtovníctvo, vyhľadávajú zákazníkov atď.), ktoré by inak musel robiť sám kapitalista. Za tieto činnosti im kapitalista platí mzdu, ktorá je preňho záťažou zo zisku, a tak sa usiluje držať ju – v rámci možností – čo najnižšie (a naopak, zamestnanec sa zaujíma o to, aby jeho mzda bola čo najvyššia). Musí jednoducho stačiť na to, aby bol takýto pracovník ochotný ďalej poskytovať svoju pracovnú silu a nerozhodol sa zamestnať nejakou lukratívnejšou, napríklad ako robotník.⁸ Mzda za neproduktívnu prácu nie je v nijakom nevyhnutnom pomere k veľkosti nadproduktu, ktorý si kapitalista môže privlastňovať vďaka tejto práci, ani k času, ktorý vďaka nej ušetrí pre seba.

To isté platí v prípade, ak si týchto neproduktívnych pracovníkov predstavíme nie ako zamestnancov podniku, ktorý vyrába nejaké statky alebo služby, ale takej spoločnosti, ktorá sa zaoberá výlučne obchodom či poskytovaním úverov. Predavači, obchodní zástupcovia alebo bankovní úradníci nezväčšujú celkový spoločenský produkt (a teda ani nadprodukt). No pre banku alebo obchod sú neproduktívni pracovníci prostriedkom, ako si privlastniť časť nadproduktu, ktorý niekde inde vytvárajú produktívni zamestnanci.

⁸ Fakticky sú mzdy časti „neproduktívnych“ zamestnancov často nižšie než mzdy „produktívnych“ zamestnancov, najmä tých vyššie kvalifikovaných.

Zoči-voči svojmu kapitalistovi i celej triede kapitalistov sú teda neproduktívni zamestnanci v podobnom postavení ako tí produktívni. Čím komplikovanejšie sú technológie, výrobné procesy a trhové vzťahy medzi podnikmi, čím rozšírenejšie je vyššie vzdelanie, skrátka, čím rozvinutejší je kapitalizmus, tým väčší sa toto ich postavenie upevňuje. V devätnástom storočí bol účtovník blízkym partnerom majiteľa firmy a mohol získať významný podiel na vlastníctve podniku. Dnes je často slaboplateným kolieskom v súkolí oddelenia či špecializovanej korporácie a teší sa, keď mu firma poskytne benefit v podobe paintbalového turnaja proti kolegom z HR.

2.2.2 Verejný sektor

Doteraz sme hovorili prevažne o zamestnancoch, ktorí svoju pracovnú silu predávajú niekomu, koho cieľom je zhodnotiť pôvodnú investíciu. Nebolo pritom dôležité, či je predmetom podnikania výroba materiálnych statkov (potravín, strojov, luxusného tovaru) alebo poskytovanie služieb (ako v kozmetickom salóne, jazykovej škole, špedičnej firme atď.); rozhodujúce bolo, že výsledok práce sa na trhu predá so ziskom. Pred chvíľou sme si tiež všimli, že existujú aj firmy, ktoré nemajú priamo do činenia s výrobou tovarov, ale zhodnocujú svoje peniaze tým, že si prostredníctvom práce svojich neproduktívnych zamestnancov privlastňujú časť nadproduktu, ktorý vyrábajú produktívni zamestnanci iných firiem. V moderných kapitalistických ekonomikách však existuje aj ďalšia, pomerne veľká oblasť činností, ktoré síce zamestnávajú značné množstvo pracovnej sily, no ktorých cieľom nie je zhodnotenie. Patrí sem napríklad verejná správa a systém sociálnych služieb, verejné školstvo, zdravotníctvo, polícia a obrana a podobne.

Vo všeobecnosti ide o dva druhy činností. Buď sa podieľajú na efektívnom chode štátu, teda inštitúcie, ktorá v kapitalizme garantuje dodržiavanie základných pravidiel (ako je napr. rešpektovanie súkromného vlastníctva) a má monopol na ich vymáhanie (a to aj násilím).⁹ V konečnom dôsledku sú tieto služby servisom pre triedu kapitalistov ako celok, hoci niekedy sa dostávajú do konfliktov s jednotlivými kapitalistami alebo aj celými sektormi kapitalistov. (Napríklad finančná polícia plní dôležitú úlohu z hľadiska stability kapitalistickej spoločnosti ako celku, no jej postupy sa vonkoncom nemusia páčiť jednotlivým podnikateľom. Diplomatická a iná zahraničná reprezentácia krajiny zase môže byť prospešná z hľadiska zahraničného obchodu, no to, že ju prostredníctvom daní musia platiť všetci, sa nemusí páčiť tým kapitalistom, ktorí sa orientujú len na domáci trh.)

⁹ To zďaleka nie je všetko, čo by bolo treba povedať o štáte, ale podrobnejšie sa ním teraz nemôžeme zaoberať.

Alebo ide o činnosti ako školstvo, zdravotníctvo a dôchodkové zabezpečenie, ktoré sa na náklady celej spoločnosti poskytujú všetkým jej členom a umožňujú im uspokojovať určité potreby. (Samozrejme, zároveň môžu plniť dôležitú funkciu vo vzťahu k fungovaniu kapitálového vzťahu: napríklad vzdelávací systém by mal pripravovať kvalifikovanú a disciplinovanú pracovnú silu podľa požiadaviek zamestnávateľov, zdravotníctvo zase „opravuje“ pracovnú silu, ktorá prestala správne fungovať.) Samotná existencia takýchto služieb je sčasti výsledkom minulého tlaku pracujúcich, ktorí si u štátu, resp. kapitalistickej triedy, vynútili prístup ku vzdelaniu, zdravotnej starostlivosti, ochrane v nezamestnanosti a podobne.

Oba druhy činností vo verejnom sektore zamestnávajú námezdnych pracovníkov, ktorí nezhodnocujú ničie peniaze (a v klasickom prípade ani nevyrábajú tovary, teda statky a služby, ktoré by sa predávali na trhu). Naopak, ich činnosť predstavuje pre spoločnosť ako celok finančné náklady. Hoci statky či služby, ktoré svojou prácou poskytujú, môžu byť užitočné (a to nielen v tom zmysle, že sú potrebné pre fungovanie štátu a kapitalizmu, ale vo všeobecnom zmysle – že totiž uspokojujú ľudské potreby a boli by nevyhnutné bez ohľadu na kapitalizmus) a teda hrajú úlohu v procese spoločenskej reprodukcie, nie sú samy osebe „ekonomicky zaujímavé“.¹⁰ Zamestnanci verejného sektora sú teda neproduktívni. Od neproduktívnych zamestnancov v súkromnom sektore (napr. v obchode, v bankách) sa však líšia v niekoľkých ohľadoch. Výsledkom ich práce sú statky či služby, ktoré rozširujú bohatstvo spoločnosti – v tomto ohľade sa podobajú produktívnym zamestnancom v súkromnom sektore. No výsledky ich práce sa nepredávajú s cieľom zhodnotiť ich. Štát nezamestnáva učiteľov alebo lekárov preto, aby si z ich práce zlepšil rozpočet.

Prevádzka verejného sektora sa financuje z celkového nadproduktu spoločnosti (ako zrážka zo zisku v podobe daní, odvodov, ciel), resp. z iných častí celkového produktu (ako zrážka z miezd pracujúcich v podobe daní a odvodov). Zároveň má štát popri financovaní „služieb verejnosti“ aj iné náklady, ktoré súvisia skôr so záujmami kapitalistickej triedy (rozvoj infraštruktúry, investičné stimuly, financovanie armády a pod.). Vzniká preto neustály tlak na znižovanie nákladov spojených s prevádzkou týchto služieb a na ich zefektívňovanie (zvyšovanie intenzity práce, predlžovanie pracovného času, zmeny v organizácii práce). Z pohľadu štátu (a „daňových poplatníkov“) musí mzda zamestnanca verejného sektora stačiť na to, aby prežil a bol ďalej ochotný vykonávať svoju prácu (v požadovanej kvalite), no je neekonomické, aby bola oveľa vyššia. Na druhej strane je v záujme tohto zamestnanca, aby bola

¹⁰ Pre kapitalistickú triedu sú však prítlačivé z iných dôvodov. Prostredníctvom úplnej alebo čiastočnej privatizácie sa napríklad dajú premeniť na normálne odvetvia podnikania. „Verejný obstarávanie“ tiež môže byť lukratívnym odbytiskom pre ich tovary a služby. Popritom existujú aj ďalšie spôsoby, ako parazitovať na verejnom sektore (napr. pomocou súkromnej zdravotnej poisťovne, do ktorej plynú zákonom garantované odvody).

jeho mzda čo najvyššia, keďže od nej závisí rozsah potrieb, ktoré môže uspokojovať. Vidíme tu teda podobný stret záujmov, ako pri zamestnancoch súkromného sektora.

Aj zamestnanci verejného sektora sú vykorisťovaní – v tom zmysle, že ich mzda nie je v nijakej nevyhnutnej súvislosti s osohom, ktorý prináša ich práca (preventívna zdravotná starostlivosť šetrí budúce náklady; záchrana človeka z horiaceho domu umožní, aby ako produktívny robotník naďalej zhodnocoval niečie peniaze; existencia školských zariadení umožňuje rodičom malých detí pracovať na plný úväzok atď.). V práci trávajú viac času, než koľko je potrebné na výrobu statkov a služieb, za ktoré vymieňajú svoju mzdu. Hranice ich mzdy sú totiž vytýčené jednak nákladmi, ktoré sú nevyhnutné na zachovanie ich pracovnej sily, jednak intenzitou konkurencie v ich profesii na pracovnom trhu, a napokon aj tlakom, ktorý sú schopní vyvinúť na zamestnávateľa (v tomto prípade na štát či samosprávu).

K štátu ešte jedna poznámka: o zamestnancoch verejného sektora sme napísali, že ich práca je neproduktívna. To však neznamená, že všetci štátni zamestnanci sú neproduktívni. Možno si predstaviť napríklad štátny podnik či akciovú spoločnosť (v ľubovoľnom odvetví), v ktorej je štát majoritným vlastníkom, a ktorá vyrába statky či služby s cieľom zhodnotiť investované prostriedky. Tí jej zamestnanci, ktorých práca je produktívna u súkromných podnikateľov, by boli aj v tomto prípade produktívnymi robotníkmi. Za zmienku tiež stojí, že práca niektorých verejných zamestnancov, ktorá je neproduktívna, by sa stala produktívnou vo chvíli, keď by sa podnik alebo celé odvetvie sprivatizovali. Napríklad súkromná škola či nemocnica je stroj na zhodnocovanie investície jej majiteľa a učiteľia či lekári, ktorí v nej pracujú, sú produktívnymi robotníkmi – na rozdiel od zamestnancov verejnej nemocnice alebo školy.

2.2.3 Neformálna a čierna ekonomika

Pri vysvetľovaní toho, ako funguje kapitalizmus, sa niekedy príliš zdôrazňuje, že od predkapitalistických spoločností sa líši tým, že pri donucovaní k nadpráci (resp. pri vynucovaní nadproduktu) v ňom násilie nehrá úlohu – na rozdiel napríklad od feudalizmu. Je na slobodnom rozhodnutí majiteľa pracovnej sily, či sa vôbec rozhodne predávať ju, a ak áno, koho si vyberie za kupcu. Prirodzene, „sloboda“ tohto rozhodnutia je značne limitovaná tým, že od predaja pracovnej sily závisí živobytie robotníka. A v tom je práve ten hlavný rozdiel – donútenie k nadpráci je v kapitalizme čisto ekonomické a nevyžaduje si priame násilie či hrozbu násilím.

V kapitalistických ekonomikách v skutočnosti existujú veľké oblasti podnikania, ktoré sú za hranicou zákonnosti a zmluvných vzťahov: od prostitúcie cez nelegálny obchod s drogami či zbraňami až po priemyselnú výrobu založenú na nelegálnej

detskej práci. Všetky pojmy a rozlíšenia, ktoré sme si už všimli (robotník ako tvorca nadproduktu, individuálny verzus kolektívny robotník, produktívna a neproduktívna práca), platia aj v týchto oblastiach.

3 Predbežný záver: čo je robotnícka trieda?

Skúsme zhrnúť, k čomu sme zatiaľ dospeli.

1. Ústredným vzťahom reprodukcie je v kapitalizme „kapitálový vzťah“ – vzťah medzi tými, ktorí za peniaze kupujú pracovnú silu, aby tieto peniaze zhodnotili, a tými, ktorí pracovnú silu predávajú, aby si zabezpečili živobytie, a svojou prácou zhodnocujú peniaze tých prvých. Prvým pólom tohto vzťahu je kapitalistická trieda, druhým pólom je robotnícka trieda. Samotné zhodnocovanie sa zakladá na nadpráci, t. j. výrobe nadproduktu.
2. Podľa toho by teda robotnícka trieda zahŕňala všetkých tých, ktorí a) žijú z predaja pracovnej sily (bez ohľadu na to, akým právnym vzťahom sa tento predaj zakrýva – či už je to trvalý pracovný pomer, „nútená živnosť“, agentúrna práca atď.) a b) priamo sa podieľajú na zhodnocovaní cudzích peňazí tým, že vykonávajú produktívnu prácu vo výrobe statkov alebo služieb, ktoré sú určené na predaj.
3. Všimli sme si však, že rozvoj del'by práce prináša situáciu, v ktorej jedna pozícia môže zahŕňať produktívne aj neproduktívne činnosti. Navyše, konkurencia medzi kapitálmi a zvyšovanie produktivity práce spôsobuje, že určitá časť robotníckej sa ocitá mimo výroby, hľadajúc uplatnenie, a funguje ako „rezervná armáda“. A napokon, najmä malí kapitalisti môžu tiež vykonávať produktívnu prácu (napr. organizovanie a plánovanie výroby či priama účasť v nej).
4. Neproduktívni zamestnanci v súkromnom sektore (máme tu na mysli ľudí, ktorých pracovná pozícia zahŕňa výlučne neproduktívne činnosti) sa síce priamo nepodieľajú na zhodnocovaní, ale pracujú za mzdu a postavenie niektorých z nich sa v mnohom podobá postaveniu produktívnych zamestnancov – obvykle sú vykorisťovaní a sú terčom podobných opatrení (racionalizácia, kontrola, penalizácia atď.). Netreba však zabúdať, že náplň práce časti neproduktívnych zamestnancov pozostáva najmä z dozoru a represie, takže zoči-voči ostatným reprezentujú zamestnávateľa a fungujú ako jeho predĺžená ruka.
5. Zamestnanci verejného sektora sú neproduktívni – nakoniec, štát ich pracovnú silu ani nekupuje s cieľom zhodnotiť svoju investíciu. Časť z nich má

na starosti chod štátu a poskytovanie servisu kapitalistickej triede (vrátane ochrany vlastníctva a pod.), iná časť poskytuje „verejné služby“ celej spoločnosti. Všetci pracujú za mzdu a zväčša sú vykorisťovaní. Práca niektorých z nich súvisí s udržiavaním existujúceho poriadku (napr. polícia, školstvo).

Kto teda tvorí „robotnícku triedu“ čiže „triedu pracujúcich“?

Celkom iste k nej patria zamestnanci opísaní v bodoch 2 a 3. Ak by sme tento bod chceli preložiť do jazyka dostupných štatistík,¹¹ išlo by o zamestnancov,

- ktorí pracujú v produktívnych odvetviach odvetviach: poľnohospodárstvo; priemysel; stavebníctvo; doprava a skladovanie; ubytovanie a stravovanie; informácie a komunikácia; odborné, vedecké a technické činnosti (sčasti, keďže táto kategória zahŕňa aj napr. daňové poradenstvo či právne služby); vzdelávanie (len súkromný sektor); zdravotníctvo a sociálne služby (len súkromný sektor),
- a zároveň ich práca zahŕňa produktívne činnosti (teda nepodieľajú sa výlučne na obchode alebo administratívnych činnostiach ako je účtovníctvo, a ich práca nespočíva výlučne v dozore a represii). Existujúce štatistické údaje o počte zamestnancov podľa profesií nám však neumožňujú jednoznačne vyčleniť túto časť – o tom viac neskôr.

Túto skupinu môžeme označiť za akési „jadro“ triedy pracujúcich. V ňom by sme sa ďalej mohli pokúšať rozlíšiť celé spektrum kategórií podľa toho, do akej miery sú v ich práci zastúpené produktívne činnosti – ale niečo také by sa zrejme dalo urobiť len pri veľmi podrobnom skúmaní jednotlivých pozícií, a nie na úrovni dostupných štatistických údajov.

Na základe tretieho bodu musíme k triede pracujúcich pripočítať aj tú časť „rezervnej armády“, ktorú tvoria nezamestnaní i tí, ktorí už stratili záujem o hľadanie práce („*discouraged workers*“). Podľa toho by teda trieda pracujúcich pozostávala z onoho „jadra“ a „rezervnej armády“.

Z odvetví, ktoré tu zohľadňujeme, sme niektoré vylúčili ako „neproduktívne“ – napríklad veľko- a maloobchod. Lenže niektoré činnosti podnikov v týchto odvetviach sú produktívne – napríklad supermarkety nielen predávajú tovary (neproduktívna činnosť), ale ich aj prepravujú či skladujú (produktívne činnosti), prípadne sa priamo podieľajú na ich výrobe (napr. zamestnanci pekárni vo veľkých obchodných reťazcoch). Ak by sme však chceli zohľadniť túto okolnosť, pri práci s dostupnými štatistikami rýchlo narazíme. Buď teda celkom vylúčime všetkých zamestnancov

¹¹ Máme na mysli tzv. „výberové zisťovanie pracovných síl“ čiže „*labour force survey*“ (LFS), ktoré zverejňuje Eurostat.

tzv. neproduktívnych odvetví, alebo sa nám stane, že spolu s produktívnymi zamestnancami týchto odvetví zaradíme do „jadra“ triedy pracujúcich aj niektorých neproduktívnych zamestnancov. Viac o tom v nasledujúcej časti.

Vzniká však vôbec otázka, čo s námezdnými zamestnancami neproduktívnych odvetví súkromného sektora (veľko- a maloobchod, banky, reality, financie, administratívne činnosti), resp. námezdnými zamestnancami súkromného sektora, ktorí vykonávajú len neproduktívne činnosti. Zo striktného hľadiska, teda ak triedu vzťahujeme výlučne k tvorbe nadproduktu, nie sú súčasťou triedy pracujúcich, a práve preto sme ich ani nezaradili k „jadru“. Videli sme však, že postavenie týchto zamestnancov zoči-voči zamestnávateľovi sa od postavenia ich produktívnych kolegov líši tým menej, čím nižšie sú v hierarchii delby práce a čím menšie právomoci majú voči kolegom či podriadeným. Navyše, ich práca býva vykorisťovaná a často je do veľkej miery mimo ich vlastnej kontroly (v tom zmysle, že jej náplň, dĺžku, intenzitu atď. diktuje niekto iný).

Túto relatívnu blízkosť medzi nimi a produktívnymi zamestnancami by sme mohli zohľadniť tak, že popri „jadre“ a „rezervnej armáde“ rozlíšime ďalšiu časť triedy pracujúcich, „okolo jadra“. Aj v nej by sme mohli identifikovať celé spektrum pozícií podľa toho, ako blízko sú jadrú (z hľadiska postavenia voči zamestnávateľovi). Zamestnankyňa banky, ktorá pracuje za prepážkou, je bližšie „jadru“ než jej priama nadriadená, ktorá je k nemu zase bližšie než jej nadriadená atď.; naproti tomu realitná agentka, ktorá každý deň voď klientov po obhliadkach, no zároveň je spolumajiteľkou agentúry, má s „jadrom“ len málo spoločného. Tieto detaily takisto presahujú rozlišovaciu schopnosť dostupných štatistík a zostáva len dôkladná analýza „z prípadu na prípad“.

Podobne by sme mohli postupovať pri zamestnancoch verejného sektora. Nemocničný lekár, zdravotná sestra, učiteľka alebo referentka úradu práce sú v mnohých ohľadoch nablízku „jadru“. Naproti tomu riaditeľ gymnázia alebo zástupca šéfa pobočky Sociálnej poisťovne síce nie sú žiadni kapitalisti, no voči svojim zamestnancom môžu postupovať vo veľmi podobnom duchu. Špeciálnou otázkou je postavenie radových policajtov a členov ozbrojených síl. Práca, ktorú robia, ich stavia do konfliktu (zväčša potenciálneho, ale v hraničných situáciách celkom otvoreného) so záujmami zvyšku triedy pracujúcich („jadra“, „rezervnej armády“, aj „okolia jadra“). V tomto ohľade sa približujú neproduktívnym zamestnancom súkromného sektora, ktorí sú síce námezdne pracujúci, no ktorých práca spočíva v kontrole a represii ostatných pracujúcich. Aj vo verejnom sektore teda vidíme spektrum pozícií – od tých, ktoré sa najviac blížia „jadru“, až po tie, ktoré sú mu veľmi vzdialené.

3.1 Politické hľadisko

Okrem nevyhnutných nepresností, ktoré sú spôsobené zložitou delbou práce, má náš postup jeden zásadný nedostatok. Zvádza k pohľadu, podľa ktorého sú tieto kategórie („jadro“, „rezervná armáda“, „okolie jadra“) či pozície na „spektre“ pevne dané a jednoznačne predurčujú zmysľanie a konanie ich príslušníkov a politický význam tohto konania. Taký pohľad je však chybný.

Načrtnuté rozdelenie len hovorí, ktoré časti zamestnancov sa v najväčšej miere podieľajú na fungovaní ústredného vzťahu spoločenskej reprodukcie v kapitalizme, t. j. kapitálového vzťahu. Fungovanie verejného sektora a neproduktívnych odvetví súkromného sektora z ekonomického hľadiska v plnej miere závisí od fungovania produktívnych odvetví, no to neznamená, že sa nemôžu stať dejiskom významných bojov, alebo dokonca mobilizovať pracujúcich produktívnych odvetví.

Nakoniec, k najúspešnejším zápasom pracujúcich na Slovensku patria tie, ktoré viedli nemocničnými lekármi (štrajk v roku 2006 a hromadné podávanie výpovedí v roku 2011). Pohľad do histórie nás zase presvedča o tom, že obdobia bojov, ktoré naozaj vážne ohrozili fungovanie kapitalistického poriadku, sa nezaobišli bez organizovania a participácie ozbrojených zložiek, ktoré inak, za normálnych okolností, stoja buď mimo diania, alebo otvorene vystupujú proti záujmom pracujúcich. Samozrejme, keďže odstránenie kapitalizmu predpokladá nastolenie novej spôsobu reprodukcie spoločnosti, bez účasti „jadra“ sa nijako nezaobíde. Treba však pripustiť, že aj zamestnanci v tej časti spektra, ktorá je vzdialená „jadru“, môžu túto vzdialenosť prekonať na základe vlastného – politického – rozhodnutia, resp. pod vplyvom rôznych udalostí. Rovnako sa do väčších spoločenských zápasov môžu zapojiť (a spravidla zapájajú) aj tie časti spoločnosti, ktoré stoja mimo kapitálového vzťahu (nepracujúci študenti, drobní živnostníci a ľudia „v slobodnom povolání“ atď.).

Na druhej strane by rovnako bolo chybou, ak by sme povzbudení takými príkladmi rozpustili všetky rozlíšenia a chápali kapitalistickú spoločnosť ako zloženú len z „kapitalistov“ („šéfov“) a „pracujúcich“ (ako jednoliateho bloku). Pracovné a životné podmienky, ktorým zväčša čelia zamestnanci „jadra“, sa predsa len líšia od podmienok mnohých neproduktívnych zamestnancov, resp. mnohých zamestnancov verejného sektora. Produktívne odvetvia sa napríklad vyznačujú väčšou koncentráciou pracujúcich (hoci to neplatí o všetkých – napríklad ubytovanie a stravovanie). Práca v ostatných odvetviach býva viac individualizovaná, čo je prekážkou nielen pre praktické organizovanie, ale vôbec pre kolektívne reflektovanie vlastných podmienok. Takisto miera autonómie v práci, teda slobody, pokiaľ ide o určovanie tempa práce, jej dĺžky atď., je v kancelárii úradu zväčša iná než tam, kde je pracujúci príveskom montážnej linky alebo stroja – či už je to šijací stroj alebo počítač v *call centre*. A aj spôsoby riadenia sú zväčša brutálnejšie v produktívnych odvetviach než v tých

neproduktívnych. To všetko sú predpoklady, ktoré z „jadra“ pracujúcej triedy pracujúcej triedy robia živnú pôdu pre odpor voči kapitalistickému poriadku – a táto pôda sa aj z historického hľadiska zdá (žiaľ?) byť úrodnejšia, než tá v neproduktívnych odvetviach.

4 Čo hovoria dáta?

Naše predbežné závery teraz využijeme pri práci s údajmi o skladbe zamestnanosti na Slovensku v roku 2015. Pokúsime sa odhadnúť veľkosť triedy pracujúcich a jej vnútornú štruktúru. Budeme používať rozlíšenia, ktoré sme už načrtli – „jadro“, „rezervná armáda“, „okolie jadra“. Naše skúmanie však možno bude zaujímať aj čitateľov a čitateľky, ktorí a ktoré majú nejaké výhrady k chápaniu pracujúcej triedy, ktoré sme tu predstavili.

4.1 Obyvateľstvo Slovenska v roku 2015

V roku 2015 malo Slovensko 5 421 349 obyvateľov. Z toho asi 830-tisíc tvorili deti do pätnásť rokov a asi 894-tisíc ľudia nad 65 rokov. Zvyšných asi 3,83 milióna ľudí sa takmer presne z jednej polovice skladalo z mužov, z druhej zo žien. Táto skupina zahŕňa učňov a študentov (spolu asi 429-tisíc), zamestnaných, nezamestnaných, ľudí v predčasnom dôchodku, invalidov atď.

4.1.1 Zamestnanosť a nezamestnanosť

V kategórii nad 15 rokov bolo zamestnaných (v zmysle: ekonomicky aktívnych) 2,424 milióna ľudí (z toho asi 44 % žien). To je necelých 45 % celkovej populácie, alebo asi 51 % populácie vo veku nad pätnásť rokov.

Len čosi vyše tri percentá zamestnaných pracovali v poľnohospodárstve a príbuzných činnostiach. V priemysle (t. j. v ťažbe a dobývaní, v priemyselnej výrobe a v sieťových odvetviach) a stavebníctve pracovalo spolu asi 36 % všetkých zamestnaných. v súkromných službách (veľko- a maloobchod, doprava a skladovanie, ubytovanie a stravovanie, informácie a komunikácia, financie a poisťovníctvo, reality, odborné, vedecké a technické činnosti, administratívne činnosti) bolo zamestnaných asi 34 % ľudí. Zvyšných 27 zamestnanosti tvorí najmä verejný sektor: verejná správa a obrana (takmer 9 %), vzdelávanie (asi 7 %), zdravotníctvo a sociálne služby (asi 7 %).¹²

¹² Spadajú sem však aj napr. zamestnanci súkromných vzdelávacích inštitúcií či zdravotníckych zariadení.

Pozrime sa na zamestnanosť z perspektívy „produktívnych“ častí ekonomiky. Ako sme už uviedli, niektoré činnosti podnikov, ktoré pôsobia v zdanlivo neproduktívnych odvetviach (napr. v obchode), môžu byť produktívne. Pôjde teda len o približný odhad. Aby sme váhu produktívnych odvetví neprecenili, niektoré odvetvia radšej úplne vylúčime. V poľnohospodárstve, priemysle, stavebníctve, doprave a skladovaní, ubytovaní a stravovaní, informáciách a komunikácii teda pracovalo spolu asi 53 % všetkých zamestnaných. Vylúčili sme prípadné produktívne činnosti v obchode, v odborných, vedeckých a technických činnostiach, v umení a rekreácii, ale tiež v súkromných firmách, ktoré sa zaoberajú vzdelávaním či zdravotnou starostlivosťou a preto jednoznačne patria k produktívnej časti ekonomiky, no v údajoch ich nedokážeme jasne odlíšiť od verejného sektora. Zároveň tu predpokladáme, že poľnohospodárstvo je bežným odvetvím kapitalistického podnikania a samostatne hospodáriaci malí vlastníci v ňom nehrajú žiadnu úlohu.

Týchto 53 % tvoria podnikatelia, produktívni zamestnanci a neproduktívni zamestnanci z odvetví, ktoré sme označili za produktívne. Najväčšiu časť z nich tvoria ľudia, ktorí pôsobia v priemyselnej výrobe (takmer 25 % celkovej zamestnanosti), v stavebníctve (necelých 9 %) a v doprave a skladovaní (asi 7 %). z dlhodobého hľadiska podiel všetkých produktívnych odvetví na celkovej zamestnanosti klesá: v roku 2008 tvorili asi 55 % zamestnanosti, v roku 1998 57 %. Tento presun súvisí jednak s poklesom zamestnanosti v poľnohospodárstve (dlhodobo, v celom období), v priemysle a stavebníctve (len v období od krízy), a s nárastom zamestnanosti vo verejnom sektore (po roku 2008 a najmä vo verejnej správe).

Zvyšných 47 % tvoria podnikatelia a zamestnanci neproduktívnych odvetví súkromného sektora (pripomíname, že ide aj o ľudí, ktorí vykonávajú produktívne činnosti) a všetci zamestnanci verejného sektora. Z jednotlivých odvetví sú tu najvýraznejšie zastúpené: veľko- a maloobchod (dlhodobo okolo 12 % celkovej zamestnanosti), verejná správa a obrana (takmer 9 %) a školstvo a zdravotníctvo (po 7 %).

V roku 2015 bolo na Slovensku 314-tisíc nezamestnaných, z čoho 50 % tvorili ženy. Miera nezamestnanosti na Slovensku už dlhšie klesá. Podiel dlhodobej nezamestnanosti na celkovej nezamestnanosti sa teda zvyšuje (ako prví sa zamestnávajú tí, ktorí boli nezamestnaní kratšie) – v roku 2015 išlo o necelých 66 % celkovej nezamestnanosti (čiže 207-tisíc ľudí, z ktorých opäť presne polovicu tvoria ženy). Tesne pred krízou, v roku 2007, predstavovali dlhodobo nezamestnaní až takmer 75 % celkovej nezamestnanosti, z čoho je zrejmé, že slovenská ekonomika ešte má isté rezervy a nezamestnanosť môže ďalej klesať (resp. prinajmenšom to tak bolo v roku 2015). Ak by sa zamestnali všetci okrem dlhodobo nezamestnaných, miera nezamestnanosti by klesla na asi 7,5 %. Na takej úrovni však nebola nikdy po roku 1990.

Pozrime sa teraz bližšie na štruktúru každej z troch častí, ktoré sme identifikovali: produktívne odvetvia, neproduktívne odvetvia (vrátane verejného sektora) a nezamestnaní.

4.2 „Jadro“

Asi 44 % všetkých zamestnaných v produktívnych odvetviach tvoria kvalifikovaní zamestnanci priemyslu. Táto kategória zahŕňa „tradičné“ robotnícke povolania (operátori strojov, vodiči, rôzni kvalifikovaní robotníci ako elektrikári a pod.). Ďalších necelých 14 % sú „zamestnanci s nižším postavením“, teda pomocní robotníci, upratovači a rôzne nekvalifikované sily. (Patria sem aj predavači, no keďže hovoríme o produktívnych odvetviach, zrejme tvoria len malú časť celkovej zamestnanosti v tejto kategórii.)

Asi jedenásť percent predstavujú technici a odborní zamestnanci. Táto kategória zahŕňa veľmi rôznorodé profesie, ktoré zväčša nevyžadujú vysokoškolské vzdelanie. Vo všeobecnosti sem patria technickí a vedeckí odborníci nižšej úrovne, zamestnanci obchodných oddelení, ale tiež (v zdravotníctve, ktoré si teraz nevšímame) zdravotné sestry. V produktívnych odvetviach zrejme pôjde jednak o tých, ktorí vykonávajú produktívnu činnosť, ktorá zahŕňa aj značný podiel duševnej práce, ale tiež o ľudí, ktorých práca je prevažne neproduktívna (napr. obchodné činnosti).

Ďalších 8 % sú administratívni pracovníci: účtovníci a rôzni spracovatelia číselných dát, pracovníci služieb zákazníkom, ale napríklad aj ostraha. Možno predpokladať, že títo zamestnanci vykonávajú (aj v rámci produktívnych odvetví) prevažne neproduktívnu prácu.

Asi 4 % zamestnanosti v produktívnych odvetviach tvoria tzv. špecialisti (angl. *professionals*). Vo všeobecnosti ide o profesie, ktoré vyžadujú vyššiu kvalifikáciu (vysokoškolské vzdelanie). Z hľadiska celej ekonomiky sem patria napríklad lekári, vedci či učitelia, ale aj architekti, sudcovia či novinári. V produktívnych odvetviach ide jednak o vyššie postavených odborníkov v oblasti obchodu, marketingu, personalistiky a riadenia (prevažne neproduktívne činnosti), ale tiež programátorov a rôznych špecialistov IT, „inžinierov“, projektantov, dizajnérov, konštruktérov atď. Práca tých druhých nie je manuálna, ale je produktívna. Zahŕňa v podstate všetku duševnú prácu, ktorá je nevyhnutná na to, aby fungovala manuálna produktívna práca.

Ďalšie 4 % predstavujú manažéri. Táto kategória zahŕňa vyššie i nižšie stupne riadenia. Patria sem šéfovia oddelení, na ktorých pracujú špecialisti: manažéri ľudských zdrojov, finanční manažéri, šéfovia obchodných oddelení, projektoví manažéri, šéfovia inžinierskych oddelení atď., ako aj tí, ktorí vo firme obsadzujú najvyššie priečky.

Zvyšných osem percent zamestnanosti v produktívnych odvetviach pozostáva z „malých podnikateľov“. Táto kategória je zavádzajúca, keďže zahŕňa aj živnostníkov, ktorí v skutočnosti vykonávajú závislú činnosť a ich práca a postavenie sa v podstate nelíšia od práca a postavenia radových zamestnancov. Na základe dostupných údajov preto nedokážeme odlíšiť majiteľa menšej špedičnej firmy od vodiča, ktorý pre túto firmu pracuje ako „živnostník“.

„Jadro“ triedy pracujúcich na Slovensku teda tvoria:

- kvalifikovaní zamestnanci priemyslu,
- zamestnanci s nižším postavením, ktorí vykonávajú prevažne produktívnu prácu,
- technici a odborní zamestnanci, ktorí vykonávajú prevažne produktívnu prácu,
- špecialisti, ktorí vykonávajú prevažne produktívnu prácu,
- ľudia na manažérskych pozíciách, ktorí vykonávajú prevažne produktívnu prácu,
- „malí podnikatelia“, ktorí sa od niektorej z predchádzajúcich kategórií líšia len tým, že sú formálne SZČO.

Vnútri kategórií však nedokážeme presnejšie rozlíšiť produktívnu a neproduktívnu prácu, resp. skutočných podnikateľov a nútených živnostníkov. Z dostupných údajov nedokážeme zistiť ani počet napr. právnych či obchodných špecialistov v priemyselnej výrobe (alebo v inom produktívnom odvetví) a odlíšiť ho od počtu technických špecialistov v tom istom odvetví. Také detailné údaje sú k dispozícii len pre celú ekonomiku.

Nemôžeme však jednoducho započítať všetkých manažérov, špecialistov, malých podnikateľov a ďalšie kategórie – tým by sme veľmi nadhodnotili veľkosť „jadra“ triedy pracujúcich. Lepšie zrejme bude, ak získame podhodnotený odhad. Predpokladajme, že len polovicu technických a odborných zamestnancov v produktívnych odvetviach tvoria zamestnanci, ktorí vykonávajú produktívnu prácu (čiže „na každého konštruktéra pripadá jeden účtovník“). Pri špecialistoch budeme takisto predpokladať, že produktívna je polovica z nich. Manažérov a malých podnikateľov úplne vylúčime. Oba predpoklady sú celkom ľubovoľné, ale umožnia nám získať odhad akejsi spodnej hranice „jadra“ triedy pracujúcich (tretí stĺpec vyjadruje podiel kategórie na celkovej zamestnanosti v ekonomike; všetky údaje sú zaokrúhlené), ktorý znázorňuje tabuľka 1 na s. 27.

4.3 „Okolie jadra“

Teraz chceme odhadnúť počet ľudí, ktorí pracujú v neproduktívnych odvetviach (či už v súkromnom, alebo verejnom sektore) alebo v produktívnych odvetviach súkromného sektora, pričom ich práca je neproduktívna, ale svojím postavením sa viac alebo menej blížia „jadru“ triedy pracujúcich.

4.3.1 Neproduktívna práca v súkromnom sektore

Prvými kandidátmi sú zamestnanci s nižším postavením v neproduktívnych odvetviach súkromného sektora. Ide o predavačov, upratovačov a rôzne pomocné sily. Spolu tvoria vyše 32 % zamestnanosti v týchto odvetviach. Podobnou kategóriou sú kvalifikovaní robotníci („priemyselní zamestnanci“) – v kontexte týchto odvetví zrejme najmä vodiči. K nim pripočítame aj všetkých administratívnych zamestnancov produktívnych aj neproduktívnych odvetví súkromného sektora.

Z „jadra“ sme vyššie vylúčili polovicu technických a odborných zamestnancov produktívnych odvetví. Tu ju môžeme pripočítať. Zo špecialistov v produktívnych odvetviach pripočítame štvrtinu; o zvyšnej štvrtine (keďže jednu polovicu sme už vyššie započítali do „jadra“) predpokladáme, že sa zaoberá najmä riadením a má blízko k manažérskemu postaveniu.

Do oblasti „okolo jadra“ budeme počítať aj všetkých technických a odborných zamestnancov neproduktívnych odvetví súkromného sektora. Zo špecialistov v týchto odvetviach započítame tri štvrtiny; o jednej štvrtine tu takisto predpokladáme, že sa zaoberá riadením.

Manažérov a malých podnikateľov takisto vynechávame.

4.3.2 Verejný sektor

Verejný sektor tu chápeme ako verejnú správu a obranu, vzdelávanie a zdravotníctvo. Posledné dve odvetvia v skutočnosti zahŕňajú aj súkromné podniky (školy, nemocnice) a zamestnancov, ktorí vykonávajú produktívnu prácu. S nepresnosťami, ktoré to v našom odhade spôsobí, sa tu jednoducho musíme zmieriť.

K „okoliu jadra“ môžeme pripočítať nekvalifikovaných zamestnancov (v kontexte verejného sektora táto kategória zahŕňa aj vojakov bez dôstojníckej hodnosti), kvalifikovaných priemyselných zamestnancov a administratívnych pracovníkov týchto troch odvetví. Z celkového počtu technických a odborných pracovníkov v týchto odvetviach odpočítame dôstojníkov, zvyšok pripočítame. Zo špecialistov započítame

len tých v zdravotníctve a školstve; o ostatných predpokladáme, že pracujú ako vyšší štátni úradníci.

Celkový odhad „okolia jadra“ znázorňuje tabuľka 2 na s. 27. Samozrejme, súčasťou tohto „okolia jadra“ sú rôzne pozície na spomínanom spektre: niektoré sú bližšie „jadru“, iné sa z neho v rôznych ohľadoch vymykajú.

„Jadro“ a „okolie jadra“ podľa nášho odhadu tvoria spolu 80 % celkovej zamestnanosti. Zostávajú malí podnikatelia (asi 12 %; zahŕňajú aj nútené živnosti) a manažéri (asi 5 %; zahŕňajú aj produktívnu prácu). Zvyšné tri percentá tvoria o. i. špecialisti, ktorých sme v našom odhade implicitne zaradili k manažmentu.

4.4 „Rezervná armáda“

V roku 2015 bolo na Slovensku 314-tisíc nezamestnaných. Pri asi 37 percentách z nich nie je známa ich predchádzajúca profesia (patria sem aj tí, ktorí ešte nepracovali – tvorili cca 22,3 % celkovej nezamestnanosti). z profesií sú najviac zastúpení bývalí zamestnanci služieb a obchodu (takmer 14 %), nekvalifikovaní zamestnanci (asi 13 %) a operátori strojov a zariadení (asi 11 %). Manažéri tvoria len čosi vyše percenta celkovej nezamestnanosti. Veľká väčšina nezamestnaných teda patrila k „jadru“ alebo „okoliu“ triedy pracujúcich, takže ich ako celok môžeme považovať za „rezervnú armádu“. Z hľadiska odvetví ekonomiky vedie medzi nezamestnanými priemyselná výroba (vyše 20 % celkovej nezamestnanosti), veľko- a maloobchod (asi 10 %) a stavebníctvo (asi 7 %).

Popri nezamestnaných treba za súčasť „rezervnej armády“ považovať podzamestnaných, teda ľudí, ktorí sú síce zamestnaní, ale len na čiastočný úväzok a chceli by pracovať viac (cca 31-tis. ľudí vo veku 15 – 74 rokov). Pravda, táto skupina už je zahrnutá v „jadre“, resp. v „okolí“, takže ju nemôžeme chápať ako nejakú dodatočnú kategóriu. Do „rezervnej armády“ môžeme zaradiť aj ľudí, ktorí práve nie sú zamestnaní, no nie sú evidovaní ako nezamestnaní a chceli by pracovať, hoci si prácu aktívne nehľadajú cca 56-tis. ľudí). Ak obe kategórie pripočítame k nezamestnaným, v roku 2015 išlo o 401-tisíc ľudí alebo takmer 15 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Ďalšími kandidátmi „rezervnej armády“ sú „odradení“, t. j. tá časť ekonomicky neaktívneho obyvateľstva, ktorá už stratila záujem hľadať si prácu; v roku 2015 to bolo vyše 16-tisíc ľudí. Na tejto úrovni sa však rezervná armáda začína prekrývať so skupinami, ktoré sú z hľadiska kapitálového vzťahu „odpadom“ a predstavujú len neperspektívne náklady: práceneschopní (takmer 60-tisíc), dôchodcovia (1,13 mil.), a rôzni sociálne vylúčení ľudia (ktorí sú už sčasti započítaní v niektorej z predchádzajúcich kategórií). Odhad znázorňuje tabuľka 3 na s. 28.

5 Záver

Uvedené odhady sú len približné. Majú slúžiť skôr ako ilustrácia rozlíšení, ku ktorým sme dospeli v predchádzajúcich „teoretických“ častiach, než ako nejaká pevná klasifikácia.

Postupný pokles zamestnanosti v tradičných kapitalistických sektoroch ako priemyselná výroba, ťažba či stavebníctvo dal najmä v rozvinutých krajinách podnet na rôzne akademické úvahy. Hovorilo sa o „zániku tried“, o „súmraku robotníckej triedy“, očakával sa príchod „vedomostnej ekonomiky“ či „postindustriálnej spoločnosti“. Budúcnosť moderných ekonomík mala patriť „sektoru služieb“, v ktorých predsa žiadna robotnícka trieda nepracuje.

Videli sme, že z hľadiska nášho pojmu robotníckej triedy je takéto delenie nezmyselné. Sektor služieb zahŕňa aj odvetvia, ktoré sú produktívne, a pracovné podmienky (v najširšom zmysle slova) manuálnych i duševných pracovníkov sú v ňom často podobné, ba horšie než v priemysle.

No aj keby sme na to všetko zabudli, v našich slovenských reáliách platí, že priemyselná výroba má spomedzi všetkých jednotlivých odvetví najväčší podiel na celkovej zamestnanosti. Zamestnáva viac ľudí než celý verejný sektor (t. j. verejná správa, školstvo a zdravotníctvo) a dvakrát viac ľudí než obchod. V súvislosti s krízou jej podiel na zamestnanosti síce klesol, no odvtedy znova postupne rastie a možno očakávať, že sa čoskoro vráti na predkrízovú úroveň.

A pokiaľ ide o profesijnú štruktúru celej ekonomiky, vyše 45 % celkovej zamestnanosti na Slovensku tvoria kategórie „kvalifikovaní pracovníci priemyslu“ a „pracovníci s nižším postavením“ – či už v produktívnych, alebo neproduktívnych odvetviach. V roku 2011 (najstaršie dostupné údaje) to bolo necelých 44 %. Ak sa pozrieme len na „služby“ (v súkromnom sektore, vrátane dopravy a ďalších odvetví, ktoré sme klasifikovali ako produktívne), najväčší podiel na zamestnanosti (takmer 32 %) tu majú nekvalifikované profesie. V roku 2011 to bolo čosi vyše 30 %. Kapitalistický rozvoj vždy znamená rozširovanie „proletárskeho postavenia“ na čoraz viac ľudí. Na Slovensku to platí v tom najtradičnejšom zmysle slova.

5.1 Zdroje dát

Všetky údaje pochádzajú z databázy Eurostatu [Labour Force Survey](#), tabuľky LFSA_*, a z databázy SLOVSTAT, časť [Trh práce](#).

Karmína: Čo je trieda pracujúcich?

Kategória	Počet (tis.)	Podiel
Kvalifikovaní zamestnanci priemyslu	572	24 %
Zamestnanci s nižším postavením	181	7 %
Prod. techn. a odb. pracovníci	71	3 %
Prod. špecialisti	31	1 %
Spolu	855	35 %

Tabuľka 1: „Jadro“ triedy pracujúcich na Slovensku.

Kategória	Počet (tis.)	Podiel
Súkromný sektor		
Zamestnanci s nižším postavením (neprod. odv.)	180	7 %
Kvalifikovaní robotníci (neprod. odv.)	33	1 %
Neproduktívni techn. a odb. prac. (prod. odv.)	71	3 %
Techn. a odb. pracovníci (neprod. odv.)	60	2 %
Administratívni pracovníci (prod. odv.)	104	4 %
Administratívni pracovníci (neprod. odv.)	87	4 %
Neprod. špecialisti okrem riadiacich (prod. odv.)	16	1 %
Špecialisti okrem riadiacich (neprod. odv.)	47	2 %
Verejný sektor		
Zamestnanci s nižším postavením	111	5 %
Kvalifikovaní zamestnanci priemyslu	9	1 %
Administratívni pracovníci	129	5 %
Techn. a odb. pracovníci mínus dôstojníci	115	5 %
Špecialisti (len lekári, učitelia a pod.)	136	6 %
Spolu	1098	45 %

Tabuľka 2: „Okolie jadra“ triedy pracujúcich na Slovensku.

Karmína: Čo je trieda pracujúcich?

Katégorie	Počet (tis.)	Podiel
Nezamestnaní	314	11 %
Podzamestnaní	31	1 %
Práceschopní, pasívni	56	2 %
Spolu	401	15 %

Tabuľka 3: „Rezervná armáda“ na Slovensku.